CZU: 338.483.12:27(478) **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7598294**

MĂNĂSTIRILE RUPESTRE ȘI DEZVOLTAREA TURISMULUI RELIGIOS ÎN REPUBLICA MOLDOVA

MOȘIN Octavian, *Dr., Conferențiar universitar*
Universitatea de Stat din Moldova

OPRIȘ Dorin, *Dr. hab., Profesor universitar*
Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia, România

Abstract

RUPESTRAL MONASTERIES AND THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS TOURISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The conceptualization of the tourist phenomenon has been the concern of several researchers. Thus, in the specialized literature, there is a diversity of interpretations given to the concept of "tourism". Broadly speaking, tourism is the whole spectrum that arises from the idea and/or action that involves the movement of human beings to a place other than their residence with recreational possibilities. Tourism is also presented as a ubiquitous, complex and multidisciplinary phenomenon that includes economic, social, political, artistic, anthropological, environmental, historical, geographical, educational, psychological, communicative, etc. aspects.

Key words: *religious tourism, monastery, sustainable development, cultural tourism*
JEL: *M51, P35*

Introducere

Turismul a devenit un fenomen omniprezent în societatea contemporană, devenind și un domeniu distinct de cercetare. În literatura de specialitate există o diversitate de interpretări date conceptului de „turism", care implică deplasarea oamenilor într-un alt loc decât reședința lor cu posibilități recreative, informative, de cercetare etc. Turismul este prezentat și ca un fenomen complex și multidisciplinar, care include aspecte economice, sociale, politice, artistice, antropologice, de mediu, istorice, geografice, educaționale, psihologice, comunicaționale ș.a.

Baza activității turistice o reprezintă formele de turism. În Republica Moldova cele mai răspândite și valorificate forme ale turismului sunt: *turismul vitivinicol, de afaceri, rural, balnear, religios și de excursii.*

Turismul religios (turism spiritual, turism sacru sau turism de credință) este un fenomen particular, care are la bază curiozitatea, preocuparea și/sau religiozitatea oamenilor. Scopul turismului religios este vizitarea edificiilor și a locurilor sacre, precum și descoperirea/interacțiunea cu oameni îmbunătățiți spiritual, iar specificul acestei forme de turism este motivația religioasă a turiștilor.

Pentru unele religii este caracteristic și *pelerinajul*, care presupune nu doar călătorii la locuri sfinte, întâlniri sau manifestări cu caracter religios. Scopul pelerinajului, dincolo de nevoia de cunoaștere și de plăcere estetică, este dorința unei experiențe și împărtășiri duhovnicești de un nivel mai înalt decât în cazul turismului religios.

În creștinism pelerinajul este legat de locuri, evenimente și persoane cu încărcătură specifică conceptelor religioase și experiențelor spirituale ale credincioșilor.

În Republica Moldova majoritatea credincioșilor îmbrățișează confesiunea creștin-ortodoxă, iar cei interesați de turism religios sau pelerinaj vizitează sfintele lăcașuri și așezăminte din țară și de peste hotare.

La nivel național cele mai solicitate destinații cu caracter religios sunt mănăstirile istorice, în special cele rupestre.

Dezvoltarea turismului religios din Republica Moldova

Republica Moldova este o țară cu o suprafață relativ mică, dar cu o diversitate mare de obiective de interes turistic și cu numeroase „bijuterii" ascunse, care merită a fi descoperite, cunoscute și valorificate. Rezervațiile peisagistice și landșafturile naturale oferă locului o imagine aparte, care încântă. Așezările geto-dacice și fortificațiile romane sunt cele mai timpurii monumente, care îmbogățesc patrimoniul cultural al republicii. Lăcașurile sfinte, cu o istorie seculară, reprezintă o valoare arhitectonică și istorică mondială, fiind cartea de vizită a acestui spațiu est european.

Obiectivele istorice și religioase din interfluviul pruto-nistrean sunt incluse tot mai des în diverse oferte turistice. Vizitatorii străini devin cu fiecare an mai interesați de destinațiile turistice, chiar dacă Moldova se află printre țările în care turismul este la o etapă modestă a dezvoltării.

În Republica Moldova sunt înregistrate aproximativ 15 mii de atracții turistice antropice și peste 300 de arii naturale importante. Au fost atestate câteva mii de stațiuni preistorice, circa 400 de așezări din diferite epoci istorice, circa 50 de cetățui fortificate antice, circa 500 de așezări medievale timpurii, numeroase cetăți medievale din pământ, 6 cetăți medievale din piatră (în diferite stadii de conservare), peste 1000 de monumente de arhitectură protejate și circa 50 de mănăstiri ortodoxe (Strategia de dezvoltare a turismului, 2014).

Mănăstirile se numără printre principalele destinații turistice vizitate, fiind monumente de arhitectură unice, cu picturi impresionante, acestea atrag numeroși vizitatori, care rămân plăcut uimiți de grandoarea edificiilor de cult. Printre obiectivele turistice cu cea mai mare valoare istorico-culturală și spirituală se numără mănăstirile Curchi, Căpriana, Vărzărești, Frumoasa, Japca, Saharna, Țipova și altele.

Practic, fiecare agenție de turism din republică include oferte legate de turismul religios. Nu poate fi, desigur, exclusă latura moral-spirituală a excursiilor din acest teritoriu, care este în strânsă legătură cu credința ortodoxă a locuitorilor și cu tradițiile specifice locului.

Sunt organizate numeroase excursii la locurile sfinte din cuprinsul țării, fiind incluse în circuitul turistic circa 100 de edificii religioase. Săptămânal se organizează zeci de deplasări ale celor interesați de a cunoaște, a descoperi sau a fi în conexiune cu locurile deosebite ale acestui teritoriu, „îmbibat" de istorie și de rugăciune.

Atât itinerarele agențiilor de turism și centrelor de pelerinaj, cât și deplasările particulare ale cetățenilor țării sau a oaspeților veniți în republică includ vizite la mănăstirile autohtone.

Mănăstirile rupestre – vetre de spiritualitate și identitate ortodoxă din Republica Moldova

Cu adevărat speciale sunt *mănăstirile rupestre*. Întemeiate în peșterile naturale sau în cele făcute de mâna omului, acestea prezintă interes nu doar pentru cercetători, ci și pentru turiști. Sihăstriile rupestre sunt răspândite din perioada paleocreștină și din primele veacuri creștine. În scrierile bizantine din secolul al X-lea sunt consemnate lăcașe de-a lungul Nistrului, săpate în stânci. Acestea au o istorie aparte în dezvoltarea civilizației dintre munții Carpați și Marea Neagră și prezintă câteva dintre cele mai vechi monumente de arhitectură. Schiturile și mănăstirile rupestre, care au fost constituite în diferite perioade, mai păstrează vestigiile creștinismului, fiind vii mărturii ale vechimii și statornicirii vieții creștine din aceste teritorii dintru începuturi.

În bazinul central al râului Nistru și cel al afluentului său Răut se găsește cea mai mare concentrare de sihăstrii rupestre mici, situate în locuri inaccesibile și neatractive pentru invadatori. În ultimul timp au fost atestate și documentate peste 50 de complexe rupestre și schituri în acest spațiu (Cemârtan, 2016, p. 166).

Cele mai cunoscute și vizitate mănăstiri rupestre sunt: Schitul lui Bosie și Mănăstirea Peștera (Butuceni), Biserica rupestră „Buna Vestire" de la Saharna, Biserica rupestră „Înălțarea Sfintei Cruci" din Coasta Mănăstirii Japca, Mănăstirea rupestră Țipova, Mănăstirea rupestră Peștera lui Bechir (Soroca).

Cea mai atractivă publicului este Rezervația Cultural-Naturală Orheiul Vechi, renumită prin mănăstirile sale rupestre. Complexul arheologic Orheiul Vechi, cu satele Butuceni și Trebujeni, a devenit un „brand" autohton, fiind cel mai vizitat loc din țară. Această zonă a fost prielnică pentru dezvoltarea vieții monahale din cele mai vechi timpuri. Complexul rupestru de la Orheiul Vechi include „Schitul lui Bosie" („Mănăstirea pârcălabului Bosie") și „Mănăstirea Peștera".

Mănăstirea pârcălabului Bosie se află pe malul râului Răut, lângă satul Butuceni, într-un loc mai puțin accesibil. Aceasta reprezintă un complex arhaic, alcătuit dintr-o biserică stâncoasă și 9 chilii (Postică, 2010, p. 73). Biserica rupestră are aproximativ 6 metri lungime și 4,5 metri lățime.

Schitul lui Bosie este unicul lăcaș rupestru din Basarabia în care s-au mai păstrat inscripțiile până în zilele noastre. Un interes deosebit prezintă scrierile votive în limba slavonă, gravate pe pereți, care datează cu secolele XV-XVI, unice de acest gen păstrate în Republica Moldova (Postică, 2010, p. 73). La intrare în biserică, pe pereții exteriori, sunt vizibile 9 inscripții.

Singura informație veridică despre înființarea schitului rupestru este inscripția cioplită în piatră de la intrarea în naos, care datează din anul 1675. În această pisanie se menționează: „*Această mânăstire a facut-o robul lui Dumnezeu Bosie, pârcălabul de Orhei, cu soția și copiii lor, în cinstea Domnului Dumnezeu întru iertarea păcatelor sale, Silvestru, anul 7183"* (1675) (Ciobanu, 2006, p. 43).

Totodată, în baza unor urme abia vizibile pe pereți, unii cercetători considera că pârcălabul Bosie ar fi refăcut doar ansamblul mănăstiresc mai vechi, care ar fi fost degradat din cauza fragilității rocilor de calcar. *Fără* a avea *dovezi documentare, cercetătorii presupun că schitul rupestru* a funcționat până în anul 1816, când a fost închis (Barcea, Nicolae, 2006, pp. 17-28).

Mănăstirea Peștera sau Peștere se află la câteva sute de metri de mănăstirea lui Bosie, în apropierea satului Butuceni, la o înălțime de cca 60 de metri deasupra Răutului și este alcătuită dintr-o biserică rupestră (cu *Altar, Naos, Pronaos* și pridvor) și un complex de 11 chilii monahale. Mai conține un coridor cu scări de acces spre Răut și un tunel, care străbate stânca dinspre satul Butuceni. În 1822, pe dealul de deasupra intrării în biserica rupestră s-a înălțat o clopotniță, care se vede și astăzi.

Mănăstirea Peștera este atestată într-un document din 1609, din vremea lui Movilă Vodă, despre activitatea monahală susținută, dar continuitatea de slujire atestă o existență mult mai veche, dovadă fiind urmele ce se profilează pe suprafața pereților (Postică, 2010, p. 71). Schitul a funcționat în mai multe etape, care se încadrează în perioada secolelor XV/XVI – până la începutul sec. al XIX-lea. Mănăstirea a fost părăsită în anul 1816, iar din 1822 biserica rupestră ce o deservea a ajuns să fie folosită de săteni ca biserică de parohie. Închisă în perioada sovietică la 1946, biserica a fost redeschisă în 1996.

Biserica în stâncă de la Japca cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci" este cea mai veche din complexul monastic Japca. Primul diriguitor al schitului Japca este considerat Iezechiil, venit aici la sfârșitul secolului al XVII-lea din Deleni, ținutul Vaslui (Tomescu, 1930, p. 336.), fapt menționat și în *Pomelnicul* mănăstirii. Se consideră că la sfârșitul secolului al XVII-lea ieromonahul Iezechiil a edificat în stâncă Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" și chiliile rupestre. „Actul de constituire a așezământului monahal, transmis, comunicat și reprodus prin intermediul memoriei colective, este astfel strâns legat de personalitatea fondatorului, spațialitate, credință, enoriași" (Xenofontov, 2020, p. 61; Radosav, 1997, p. 102).

Biserica în stâncă de la Japca este amplasată într-o zonă dosită și greu accesibilă. În urma intemperiilor, ansamblul rupestru a avut de suferit, fiind acoperit cu pământ. Bisericuța rupestră are statut de monument de arhitectură, iar împreună cu alte chilii, dintre care în prezent au rămas doar două, formează schitul rupestru, care stă la baza înființării și dezvoltării Mănăstirii Japca (Xenofontov, 2020, p. 220).

Stilul arhitectonic al sihăstriei rupestre din coasta Mănăstirii Japca în mare parte reproduce planul bisericilor mari de mănăstire din arhitectura cultă de zid a stilului moldovenesc din secolul al XV-lea (Ghimpu, 2000, pp. 168-170).

După o perioadă în care biserica în stâncă a fost părăsită, aceasta a fost restaurată în 1852 de egumenul Casian și de obștea monahală. A funcționat până în 1975. Apoi a fost constant jefuită și profanată. Au fost distruse iconostasul, podelele, jefuite icoanele, ușile și ferestrele (Sârbu, 1995, p. 171).

În perioada sovietică, în biserică măicuțele oficiau slujbe religioase în funcție de posibilități. După calamitățile naturale de la sfârșitul sec. al XX-lea, o perioadă serviciul divin nu a mai fost oficiat. În 1995, complexul rupestru a fost reparat și, parțial, restaurat. La 20 februarie 2003, s-a dispus redeschiderea bisericii din piatră cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci" sub administrarea mănăstirii (Xenofontov, 2020, p. 221).

Mănăstirea Țipova (cu denumirea veche Horodișteе) este unul dintre cele mai vechi și mai pitorești complexe monahale rupestre din valea Nistrului mijlociu, dar și un important sit istoric și cultural din Republica Moldova. Se presupune că unele chilii ar fi fost săpate în rocile calcaroase pe vârful stâncii abrupte, încă de prin sec. X-XII, fiind unul dintre cele mai vechi lăcașe nu numai din Republica Moldova, ci și în Europa de Sud-Est (Păcurariu, 1993, p. 73).

Această „impunătoare construcție rupestră" (Ghimpu, 2000) s-a aflat în vizorul mai multor cercetători, care au descris arhitectura monumentului și peisajul natural din împrejurimi, făcând unele constatări sau presupuneri.

Complexul de la Țipova (Horodișteе) este compus din trei complexe monahale rupestre, mai multe nivele de locuire, unite prin două terase principale – superioară și inferioară. În baza studiilor întreprinse, cercetătorii au identificat șapte faze de dezvoltare a complexului, extinse pe orizontala și pe verticala stâncii. Unele nișe cioplite în partea superioară a stâncii, greu accesibile, au fost folosite de către geto-daci pentru înhumări (Bâzgu, 2002, p. 7; Cemârtan, 2016, p. 167). Mai mulți arheologii ruși, studiind stâncile de la Țipova, au descoperit o necropolă geto-dacică.

Biserica rupestră „Buna Vestire" face parte din ansamblul monastic Saharna. Se cunosc foarte puține date despre istoria mănăstirii rupestre, inclusiv despre cine sunt întemeietorii. Cercetătorii din domeniu n-au stabilit cu exactitate perioada întemeierii acestei chinovii, care se numără printre cele mai vechi așezăminte monahale.

Mănăstirea rupestră este constituită din două încăperi, chilii, edificii și spații auxiliare. Paraclisul, cu altar în interiorul stâncii, este despărțit de naosul rectangular de o modestă catapeteasmă.

Ansamblul monastic Saharna este considerat cea mai vizitată destinație de pelerinaje religioase din Moldova.

În 2022, ***Mănăstirea rupestră „Peștera lui Bechir"***, de la marginea Sorocii, a fost înscrisă în **Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, a**stfel fiindu-i recunoscută importanța națională, ca patrimoniu atât istoric, cât și cultural-religios.

Schitul rupestru „Peștera lui Bechir", deși este situat la vedere la intrarea în municipiul Soroca, din cauza înălțimii de peste 6 metri de la nivelul solului, are accesul către chilie foarte dificil.

Schitul presupune o mică încăpere dreptunghiulară, altar semicircular, în care se pătrunde printr-o singură intrare arcuită în partea superioară. Ceea ce-i dă o anumită „valoare, în contrast cu simplitatea planului, este o exuberanță plastică decorativă de pe pereții din fața altarului […]" (Ghimpu, 2021, p. 145). Decorațiunile sculptate s-au păstrat doar fragmentar, fiind în mare parte distruse, iar edificiul în întregime este înnegrit de la focul care s-a făcut în interior (Ghimpu, 2021, p. 145).

Denumirea „Peștera lui Bechir" a fost dată de localnici, Bechir fiind numele unui călugăr care s-ar fi adăpostit în stâncă acum câteva secole. Ca și în cazul altor sihăstrii rupestre, înființarea acesteia rămâne o enigmă pentru cercetători. Potrivit unor cercetări întreprinse de istoricul Vlad Ghimpu, se presupune că aceasta datează din secolele VIII-IX.

O schiță documentară despre această peșteră a fost filmată în anul 2021 în cadrul proiectului cinematografic „Moldova Mea", realizat de OWH Studio cu suportul Ambasadei SUA în Republica Moldova.

Toate aceste destinații turistice și de pelerinaj religios din Republica Moldova sunt înscrise între obiectivele propuse spre vizitare de către agențiile de turism și de centrele de pelerinaje din Republica Moldova, cu o creștere evidentă în ultimii ani a interesului față de acestea, unul dintre factori fiind și o mai bună promovare a lor prin mass-media bisericească și laică.

Concluzii

Prin sfintele așezăminte, în special cele rupestre, putem dezvolta turismul în general, nu doar turismul sau pelerinajul religios. Domeniul se dovedește necesar pentru a trezi interesul spre cunoașterea trecutului acestui petic de pământ. De asemenea, pentru noile generații acest tip de turism clarifică și îmbogățește cunoștințele primite în școală la diferite discipline, are rol de liant între domenii sau subdomenii ale științei reprezentate în școală prin diferite discipline de învățământ.

Viața ne arată că este imposibil să trăim fără a cunoaște istoria, credința, tradițiile și specificul zonei în care ne aflăm. Or, în acest sens urmează să-și consolideze eforturile atât oamenii din domeniul turismului, cât și cei din mediul bisericesc, academic și cultural pentru a asigura cercetarea și promovarea celor mai alese locuri sacre din acest spațiul românesc.

Instruirea personalului bisericesc în domeniul turismului religios, a ghidajului și a serviciilor hoteliere, care a început în anul 2022, este încă o modalitate de a stabili parteneriate și de a prezenta mănăstirile și bisericile din cuprinsul Republicii Moldova.

Organizarea unor întruniri tematice, precum cele cu genericul „Lecturi mănăstirești”, inițiate acum doi ani, a taberelor tematice pentru copii și de creație în sânul mănăstirilor sunt modalități de cunoaștere, dar și de apropiere a tinerilor și a oamenilor din diverse domenii de aceste oaze de reculegere și de luminare.

Bibliografie:

1. Bârcea, **D.**, Nicolae, M. (2006). *Românitatea răsăriteană. Biserici rupestre din Basarabia.* București: Editura Semne.
2. Bâzgu, E. (2002). Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru – monumente cu valoare de unicat în Europa. În: *Revista Natura*, ianuarie, nr. 1(119).
3. Cemârtan, R. (2016). Complexul muzeal „Mănăstirea Rupestră Medievală Horodiște”. În: *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, fascicola Etnografie și Muzeologie, serie nouă, vol. 25(38), Chișinău, pp. 166-176.
4. Ciobanu. Șt. (2006). *Biserici vechi în Basarabia*: Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia. Chișinău.
5. Ghimpu, V. (2000). *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia.* Monografie. Chișinău, Editura Tyragetia.
6. Ghimpu, V. (2021). O biserică de zid din secolele VI-VII de la monumentul arheologic Sobari (Soroca). În: *Magazin Bibliologic*, nr. 1-2, pp. 141-152.
7. *Mănăstirea Basarabi*. Disponibil pe: https://arhiepiscopiatomisului.ro/2021/11/29/ manastirea-basarabi
8. Păcurariu, M. (1993). *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Chișinău: Editura Știința.
9. Postică, Gh. (coord.) (2010). *Peisajul cultural Orheiul Vechi.* Chișinău: CEP USM.
10. Radosav, D. (1997). *Sentimentul religios la români*. Cluj-Napoca : Dacia.
11. Sârbu, A. (1995). Japca. În *Mănăstiri basarabene*: culegere. Alcătuită de: A.Sârbu și V.Ladaniuc. Chișinău: Universul, pp. 163-173.
12. *Strategia de dezvoltare a turismului: Turism 2020* (2014). Disponibil pe: https://mecc.gov.md/ro/content/strategia-de-dezvoltare-turismului-turism-2020
13. Șebu, S., Opriș, M., Opriș, D. (2017). *Metodica predării religiei*, ediția a II-a. Alba Iulia: Editura Reîntregirea.
14. Xenofontov, I. (2020). *Complexul monahal Japca: istorie și spiritualitate*, Ed. a 2-a. Chișinău: Lexon.

Corresponding authors:
MOȘIN Octavian, *ID ORCID: 0000-0002-6169-2122, mosin.octavian@gmail.com*
OPRIȘ Dorin, *ID ORCID: 0000-0002-2646-7122, dorin_monica@yahoo.com*